

C. H. V. SUTHERLAND, NEKRIMAN OLCAY, K. E. MERRINGTON, *The Cistophori of Augustus*, Londra, Royal Numismatic Society, Special Publication No. 5, 1970, XII + 134 p. + 36 pl.

Într-un domeniu de studiu în care școala numismatică engleză s-a ilustrat și înainte prin contribuțiile lui H. A. Grueber, H. Mattingly, M. Grant, E. A. Sydenham și importantul studiu al lui A. M. Woodward (NC, 1952), volumul de față, datorat renumitului numismat de la Oxford C. H. V. Sutherland, ajutat de colega sa K. E. Merrington și de numismata turcă Nekriman Olcay, de la Muzeul arheologic din Istanbul, reprezintă un corpus al monedelor cunoscute și o adevărată monografie a subiectului, abordând și rezolvind cea mai mare parte a problemelor puse de acestea.

Contribuția tezaurului aflat la Muzeul din Istanbul, cu ale sale 255 de tetradrahme cistoforice de la Augustus (cuprinzând și 38 de exemplare emise de M. Antoniu), a fost de o importanță majoră, dând un nou impuls cercetării în curs de efectuare a lui C. H. V. Sutherland, al cărei frumos rezultat final este volumul pe care-l recenzăm. Tezaurul se bucură de altfel de o publicare specială în cadrul cărții, constituind primul ei capitol, semnat de Nekriman Olcay.

Pe baza unui total de 670 de exemplare, s-au redactat capitolele consacrate grupelor și clasificării lor numismatice, cronologiei și monetărilor, volumului și ștanțelor, iconografiei, alegerii tipurilor, tehnicii artistice și tehnicii monetare. De notat însă că, în final, catalogul alcătuit pe perechi de ștanțe monetare (588 ștanțe, avers 355 ștanțe revers 568) a fost sporit prin adăugarea unui număr destul de mare de monede (32 exemplare) care au dat 11 ștanțe de avers și 19 ștanțe de revers noi, ilustrate la pl. 36 (addenda). Acest adaos care arată, dacă mai era nevoie, năzuința spre perfecțiune a autorilor, ni se pare că are o semnificație mai adâncă. Aducând în proporție de 1/3 pentru avers, 2/3 pentru revers, ștanțe noi, monedele acestea dovedesc că mai este loc pentru numeroase contribuții de detalii la repertoriul ștanțelor monetare, înainte ca acesta să poată fi socotit cit de cit complet și că descoperiri noi de tezaure monetare ar fi de importanță deosebită.

Plină atunci însă trebuie să arătăm că ancheta în adâncime a autorilor a dat rezultate de mare interes în privința clasificării și a cronologiei, a localizării și activității atelierelor și a tehnicii monetare aplicate. Drumul a fost anevoios și pasul esențial a fost făcut tocmai prin alcătuirea unui catalog exemplar. Virtuțile de adâncime ale cercetării se vădese în adunarea minuțioasă a întregului material, cu toate datele de care s-a putut dispune, punându-se la dispoziție pentru interpretare un tot de proveniențe variate, în care un loc însemnat îl au cataloagele editate de casele de vânzare pentru licitații și colecțiile particulare, intrate sau nu în fondul unor cabinete numismatice publice. Un mare volum de muncă și răbdare încă din această fază a cercetării, continuată printr-un efort de alt gen, dar nu mai puțin migălos, în confruntarea monedelor, mulajelor și fotografiilor între ele, în vederea împărțirii pe tipuri, a stabilirii identităților de ștanțe, a legăturilor între grupe și, în final, a unei clasificări cit mai raționale a întregului. Catalogul acesta (III), deși urmează capitolul *Grupele și clasificarea lor numismatică* (II), stă la baza lui ca și la baza următoarelor.

Pentru a prezenta cititorilor noștri rezultanta efortului, rezultantă mereu susținută de o argumentare strlucită și în general convingătoare, ne permitem să combinăm capitolul II, numit mai sus, cu capitolul *Cronologia și monetările* (IV).

Grupa I. IMP. CAESAR. DIVI. F. COS. VI. LIBERTATIS. P. R. VINDEIX, av.; PAX, rv. (BMC, I, p. 691—693). Se datează în anul 28 î.e.n și a fost emisă într-o singură monetărie, foarte probabil a orașului Ephes. Pentru a argumenta în favoarea acestui loc de emisie, pentru care se pronunțaseră Laffranchi (RIN, 1916) și, mai puțin ferm, H. Mattingly (BMC, I, p. CXVIII, CXX), se face o instructivă analiză a cistoforilor emiși de M. Antoniu și se respinge sugestia lui Bosch, din 1935, privind o emisie a monedelor din grupa I la Nicomedia, sau la Apamea, cum sugerase M. Grant.

Grupa II. IMP. CAESAR, fără lituus, av.; AVGVSTVS, sfinx, rv. (BMC, I, nr. 702). Separată prima oară de A. M. Woodward (NC, 1952) și cunoscută printr-un foarte mic număr de exemplare. Locul de emiterie rămâne necunoscut, propunerea lui Woodward, făcută pentru acest grup și grupele III—IV de mai jos (el plasa această emisiune după celelalte), în favoarea emiterii lor la Chios este respinsă cu bune argumente. Se datează în 27 î.e.n.

Grupa III. IMP. CAESAR, cu lituus, av.; AVGVSTVS, sfinx, capricorn sau șase spice, rv. (BMC, nr. 698, 700, 701).

Gupa IV. IMP. CAESAR, fără lituus, av.; rv. ca mai sus (BMC, 694—697). Cele trei tipuri ale grupei III continuate de grupa IV, aparțin, așa cum arată legăturile dintre ștanțe, unui singur atelier monetar, cu trei *officinae*, funcționând poate la Pergam (?), în anii 27—26 î.e.n. Deosebirile dintre grupe, care dau posibilitatea clasificării grupei III înaintea grupei IV, dar și asemănările care fac din a doua o continuare a primei sînt bine puse în lumină de cartea pe care o recenzăm. Părerea mai veche a lui Laffranchi (RIN, 1917) după care aceste monede ar fi fost emise la Antiohia în anul 17 î.e.n. este combătută cu argumente convingătoare. Fără a putea intra aici în amănunte, ni se pare important să punem în lumină faptul că autorii, ținînd seama atît de tipurile folosite pentru revers în toate grupele pînă acum prezentate și care se leagă direct de Augustus ca persoană politică, cît și de modul de organizare al monetăriei, resping cu dreptate, ca nefondată, ideea mai veche a lui Sydenham (NC, 1920) după care cistoforii ar fi o parte din mulțimea monedelor provinciale care scăpau total controlului lui Augustus.

Grupa V. IMP. CAESAR, av.; AVGVSTVS, capricorn, șase spice sau altar, rv. (BMC, nediferențiată). Woodward (NC, 1952) a separat pentru prima oară această grupă de trei tipuri, în care tipul sfinx din grupa precedentă este înlocuit de tipul cu altar, avînd toate trei un tip de avers comun, clar deosebit de grupa precedentă. Aceste monede au fost emise la Ephes, probabil în 25 î.e.n.

Grupa VI. IMP. CAESAR, av.; rv. ca mai sus (BMC, I, nr. 694—697). Emisiune masivă cu trei tipuri, neschimbate față de emisiunea precedentă, pe care o continuă nemijlocit, dar cu un avers ușor de distins, în care prelungirea gîtului spre ceafă, la portretul împăratului de pe avers, desparte sau tinde să despartă IMP. de CAE. Autorii cărții au scris tot IMP. CAE SAR ca la tipul precedent, notația de mai sus am socotit-o noi mai potrivită doar în vederea sublinierii particularității tipice a portretului la această grupă și în dorința de a oferi un criteriu lesnicios de diferențiere. Ca și precedentă, grupa VI a fost atribuită de toți numismații monetăriei de la Ephes. În privința cronologiei Laffranchi datase tipurile de mai sus în 17 î.e.n., H. Mattingly în 27—23, iar Woodward între 25 și 19 sau 18. Autorii se opresc judicios la răstimpul 24—20 î.e.n.

Grupa VII. IMP. IX. TR. PO. IV sau V, av.; arc de triumf cu IMP. IX. TR. PO. IV (sau POT. V și într-un caz PO. V) pe antablament și S.P.R./SIGNIS/RECEPTIS în deschidere, templu hexastyl ROM. ET. AVGVST pe antablament și COM ASIAE în cîmp, templu cu dom circular avînd în cîmp MART VLTO (BMC, I, nr. 703—706). Emisiune cu trei tipuri noi, provenind dintr-un același atelier organizat în trei *officinae*, așa cum arată legăturile de ștanțe între un același avers și diferite tipuri de revers. Monedele fiind date prin elemente de titulatură imperială între 20 și 18 î.e.n. ele constituie un jalon cronologic ferm în seria cistoforică. Autorii cărții încheie de altfel emisiunile de tetradrahme cistoforice de la Augustus cu monedele acestei grupe, pe care le datează în 19 î.e.n. și prima jumătate a anului următor. Ca loc de emiterie s-au avut în vedere orașele Ephes (Laffranchi) și Pergam (Sydenham). Grant este singurul care a despărțit seria, acordînd tipul COM ASIAE Pergamului și celelalte două Samosului, ceea ce este evident o greșeală, posibilă numai înainte de studiul ștanțelor monetare. Autorii cărții pe care o recenzăm se pronunță clar pentru Pergam.

Capitolul V care încheie cartea cuprinde cinci subcapitole care, chiar dacă mai puțin importante în comparație cu clasificarea numismatică a grupelor, problema atelierelor și cronologia, sînt departe de a fi lipsite de interes. Studiul volumului emisiunii, pentru care s-a făcut

apel la colaborarea competentă a lui D. M. Metcalf, se bazează pe cifrele obținute la catalogare (înainte de suplimentare) pentru monede, ștanțe de avers, de revers și combinații de ștanțe, cu ajutorul cărora s-au obținut valori estimative ale numărului total de ștanțe pentru întreaga emisiune și individualizate pe grupe doar pentru grupele I, VI, VII, în cazul celor de avers, iar în cazul celor de revers pentru toate grupele, în afară de grupa II. Experimentul făcut de Selwood (NC, 1963), a arătat că 5000 de monede pentru fiecare ștanță de revers, reprezintă o estimare neexagerată, ceea ce ar da în cazul unei *ratio* 1 : 4, 20000 de exemplare pentru o ștanță de revers. Chiar apreciind la 5000 numărul de exemplare pentru o ștanță de revers volumul emisiunii a trebuit să consume 25 de tone de metal, respectiv 50 de tone de metal la 10000 exemplare pentru o ștanță în cazul minimului estimat de 433 ștanțe de avers, sau altfel spus măcar 40 tone la cele 355 de ștanțe de avers cunoscute. Considerații interesante se fac în legătură cu iconografia și cu alegerea tipurilor de revers, stabilindu-se unde a fost posibil, legătura cu prototipuri sculpturale pentru portretul lui Augustus și punându-se în lumină orientarea spre vest în alegerea tipurilor, chiar dacă unele din ele înfățișează altarul din Efes și templul hexastyl COM ASIAE. Interesante sînt și observațiile în legătură cu tehnica artistică și cu tehnica monetară în ultimul aflindu-se o interesantă discuție privind poziția axului și tehnica de batere precum și modul de executare al ștanțelor monetare. Utile tabele cu greutatea, poziția axului și diagrama legăturilor de ștanțe, urmate de un indice, încheie cartea.

Planșele sînt de o calitate excelentă și reprezintă o ilustrare exhaustivă a ștanțelor de avers și de revers cunoscute, invitînd la suplimentări, care pot să plece acum de la o bază sigură. Adevărată monografie numismatică a subiectului, ca rezultat al unui efort analitic de migală și durată, extrem de meritoriu prin rezultatele sale de mare importanță, volumul recenzat se impune ca o carte de referință pentru orice contribuții în acest domeniu, inclusiv publicarea de noi materiale.

Gh. Poenaru Bordea

MÉLANGES MARCEL DURRY (Revue des Études Latines, tome XLVII bis, 1969), Paris, Les Belles Lettres, 1970, 374 p.

O prezentare, fie și sumară, a învățatului cinstit cu volumul de studii a cărui apariție sînt bucuros s-o semnalez mi se pare de prisos, cînd e vorba de președintele în funcție al Federației Internaționale a Asociațiilor de studii clasice și de administratorul Societății de Studii Latine din Paris, ale cărei destine le conduce cu vigoare de la încetarea din viață a neuitatului Jules Marouzeau. Mai curînd cuvîne-se, cred, să relev particularitățile ce deosebesc această ofrandă amicală de alte culegeri menite să răsplătească — la un moment de vîrf al existenței unui om de carte — o operă impresionantă sau o carieră excepțională.

Cum rezultă din intitulare, volumul închinat lui Marcel Durry la șaptezeci de ani nu e o lucrare de sine stătătoare, ci un tom din Revue des Études latines purtînd milesimul 1969. De altă parte, nu-i nici un volum obișnuit din seria ajunsă acum la al 47-lea an de apariție, ci unul suplimentar, alcătuit după criterii care-l recomandă atenției organizatorilor de *Mélanges* de orice natură.

Noutatea mi se pare a sta, înainte de toate, în limitarea riguroasă a problemelor prezentate în culegere, în sensul acceptării de contribuții privind exclusiv domeniile în care s-a manifestat activitatea de cercetător a sărbătoritului. (În cazul de față, pe lângă structura familiei și locul femeii în societatea romană, probleme ale războiului și ale organizării militare, istoria socială și provincială, în sfîrșit — sector privilegiat în activitatea editorului *Panegyricului* — studiile